

Una aproximació a la literatura ebrenc

Josep-Sebastià Cid i Català

(Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre)

L'interès per la literatura vinculada a l'Ebre és gairebé una novetat en la nostra tradició literària.¹ Podríem definir una trajectòria que, vista des del moment actual, es mou entre l'absència i la marginalitat d'una banda, com a característica històrica dominant, i l'eclosió i una voluntat de normalitat que s'està construint en aquests darrers anys. Com intentarem veure, considerem que la configuració d'un espai literari vinculat a les terres de l'Ebre s'entén en el context d'un procés d'afirmació i definició de la identitat ebrenc,² que és paral·lel a una reformulació de la catalanitat.

1. En els darrers anys han aparegut una sèrie d'obres de referència. Esmento per a una visió general de la llengua i la literatura a les comarques de l'Ebre el volum enciclopèdic de VIDAL, Jacobo i CARBONELL, Jordi A. (coord.) aparegut el 2010 i el repertori bibliogràfic que trobem al web BEABÀ, als quals remeto i que em permeten ara estalviar-me en la majoria dels casos l'esment de fonts per a l'estudi dels autors que aniré citant. A través del web de REPTTE, podem localitzar obres classificades per diversos criteris, entre els quals el temàtic. També trobarem un material abundant i lingüístic al web del Centre d'Estudis Lingüístics i Literaris de les comarques centrals dels PPCC (CEL). De la memòria elaborada per l'Observatori del paisatge (2010) destaco el capítol 6, p. 161-182. Bona part de l'estudi que presentem parteix d'un treball anterior, J. S. Cid (2009), fruit d'una col·laboració en la Tardor Literària de la ciutat de Tarragona l'any 2006.

2. L'adjectiu *ebrenc* no es troba recollit al Diccionari de l'IEC ni al *Diccionari català, valencià, balear*. El trobem àmpliament emprat en l'obra d'Artur Bladé i Desumvila i posteriorment en molts altres textos com a gentilici de les terres de l'Ebre català. Josep Bayerri a «De parlar tortosí a ebrenc», *El Punt Avui* (1 de maig de 2012), p. 33 critica l'ús de l'adjectiu *ebrenc* perquè considera que substitueix l'adjectiu tortosí i planteja de fons un problema polític i de definició de l'àmbit territorial.

No és cap novetat afirmar que l'imaginari català contemporani es defineix bàsicament a partir del procés de la Renaixença i que en aquesta construcció hi veiem unes limitacions que ens cal depassar.³ Així ho assenyalava Xavier Vega en el pròleg a l'obra d'Andreu Carranza (1997: 7), *El llibre de les set xibeques*:

[...] en realitat: l'Ebre no forma part d'un imaginari, el 'catalanesc', que solament té homologats tres paisatges: el barceloní, el pirinenc i el mediterrani. Nosaltres, la gent de l'Ebre, restem més enllà de les fronteres d'aquest imaginari, en terres ignotes plagades de monstres i d'Alteritat. I, malgrat, els lloables esforços de Rovira i Virgili o Bladé, encara persisteix l'expressió 'més enllà de l'Ebre' per separar els Uns dels Altres. No som barcelonins sofisticats, ni muntanyencs d'arrels germàniques, ni gent de la mar salada i grega. En honor a la veritat, quasi no som, i així ens va a tots plegats: a barcelonates, nòrdics, grecs, ebrencs, valencians i mallorquins.

La literatura de l'Ebre, com intentarem veure, contribueix a la renovació de l'imaginari col·lectiu⁴ en un procés que ens sembla compartit i que significativament recorre el conjunt del nostre àmbit cultural, amb un dinamisme especial, encara que no exclusiu, dels espais que havien quedat ancorats en la perifèria. Pensem en l'impuls cultural i específicament literari que s'ha produït en les comarques del Pirineu occidental o a l'Ebre, o en la renovació de les visions literàries de l'Empordà o de la ciutat de Barcelona i en l'ampli moviment d'afirmació territorial que conforma la xarxa Espais Escrits o la Geografia Literària dels Països Catalans.

3. Antoni Rovira i Virgili va denunciar reiteradament el disbarat de considerar l'Ebre una frontera de les terres catalanes, recordem per exemple el punyent article que va publicar a *La Humanitat* el 27 de juliol de 1938 amb el títol ben significatiu de «Més enllà de l'Ebre».

4. Santi Valldepérez (2004) *Gent i identitat de les Terres de l'Ebre* posa de relleu la problemàtica de l'Ebre i la relaciona amb el procés de renovació del catalanisme que troba en textos com els de Vicenç Villatoro, «Por un catalanismo barroco», *El País*, edició de Catalunya (17 de gener de 2001), p. 2; Antoni Vives (2002), *Catalunya entre la perplexitat i el somni*, o Xavier Garcia (2003) *Catalunya es revolta*. Per a un estudi de les formes de vida a l'Ebre destaquem la tesi de Montserrat Boquera Margalef (2008), «*Lo riu és vida*." *Percepcions antropològiques de l'Ebre català*, i els treballs de M. Carme Queralt.

El 2005 Gerard Vergés, en un article d'homenatge a Jesús Moncada, escrivia⁵ «l'Ebre de parla catalana comença a Mequinensa amb una gran novel·la coral, *Camí de sirga* (1988), i acaba al Delta amb una altra novel·la esplèndida: *Terres de l'Ebre* (1932)». D'una forma sintètica —i amb una humilitat, en relació a la cita d'autors remarcables, que l'honora— emmarca un mapa literari en una seqüència temporal que ens assenyalava els inicis d'una consciència de l'espai literari ebrenca en el marc de la literatura catalana.

Abans trobaríem referències literàries a l'Ebre, però com assenyalava Artur Bladé i Desumvila el 1971:

[...] no deixa de ser curiós que el gran riu, l'Ebre, «lo símbol majestuós de la nostra llibertat», com va dir [...] mossèn Jaume Collell, el famós canonge de Vic, en els Jocs Florals de Tortosa del 1904, que ell presidí, l'Ebre cantat ja en el segle II a. C., per Cató el «Gramàtic», que l'anomenava «Hiberus pulcher, magnus et piscilentus», l'Ebre, elogiat per Pomponi Mela i Lucà (Bayerri dixit) no ha trobat encara, en dir també d'aquest historiador, el seu gran poeta, el «seu Mistral», i no ha inspirat tampoc la mussa anònima. Potser és massa gran i fa respecte.⁶

5. «*Camí de sirga*». *Avui* (30 de juny de 2005), p. 18.

6. La citació del llibre de Bladé publicat el 1971, *Gent de la Ribera d'Ebre*, la trobem a *l'Obra Completa*, vol. 1 (2006: 252). Carreras Candí (1940) permet ampliar la nòmina de noms il·lustres que van parlar d'aquests paratges, entre ells Polibi o Titus Livi i localitzar el primer esment inclòs en una obra literària, la *Chanson de Roland*. Encara que només hi apareix com a camí de les tropes podem dir que ja tenim, per tant, situat l'Ebre en els orígens de les literatures romàniques, ja que en fa referència en els cants 191 i 194. Josep M. Salrach també ha donat compte de l'expedició de Lluís el Pietós l'any 808 contra el valí de Tortosa i el pas de l'Ebre en la crònica de l'Astrònom. Cal considerar erroni situar a l'Ebre el text de Juli Cèsar, referenciat per Alfons el Savi com a *Llegenda de Trabs*, com encara fa, entre d'altres, MARCUELLO, José Ramón a «Simbolismo, identidad y mito del Ebro». A: DE LA CAL, Pablo; PELLICER, Francisco (coord.) *Ríos y ciudades. Aportaciones para la recuperación de los ríos y riberas de Zaragoza*. Zaragoza: IFC, 2002, p. 273-296 (esp. p. 281).

De l'àmbit de «la musa anònima», la literatura popular, n'hem parlat en llocs diversos: J. S. Cid (1986, 1987-1991, 1995, 2008a,b) i amb M. Cid (1994) vam presentar un conjunt de llegendes que complementen les múltiples aportacions de Joan Amades, Joan Moreira, etc. i que ens permeten puntualitzar l'afirmació de Bladé.

Les referències a les terres de l'Ebre en *Llibre dels feyts*, en Turmeda i en bona part dels autors del Renaixement, el barroc i la Il·lustració, estudiats en el detallat treball d'Enric Querol (1999) *Tortosa, república literària (1475-1800). Catàleg bibliogràfic d'escriptors i obres anònimes*, queden com a matèria per a especialistes i no han trobat, de moment, ressò en les obres contemporànies. Les aportacions literàries de Francesc Vicent Garcia i de Cristòfor Despuig es veuran com a precedents i influiran en l'obra d'alguns escriptors actuals. Pensem en l'esmentat Gerard Vergés o en Albert Roig.

La literatura catalana començarà a integrar tímidament el paisatge de les comarques de l'Ebre en la dècada dels vint. Pere Coromines a *Silèn* (1925), novel·la incorporada a *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop En Tomàs de Bajalta*,⁷ fixa alguns elements que esdevindran emblemàtics de l'imaginari de l'Ebre: els llaüts solcant les aigües prop de Miravet i més endavant Cardó i l'ufanor de les hortes camí del tram final del riu i a la fi els Ports, el Caro, l'antic Montsagre, que guaita el mar, en un trajecte en què plàcidament ens podrien acompanyar els acords de *L'Ebre cabalós* de Schumann.

El llagut baixava per la canal amb les dues veles desplegadas. El patró, del tamboret estant, amarrava l'amura a babord o a estribord, segons d'on venia el vent a cada giragonsa del riu. La seva marxa era lenta, suau i majestuosa. [...] Allargant el cap, un tarter de roques que munten enasprades davant el Coll de Miravet, li feu l'efecte d'un castell erichat de roques emmerletades, fantàstica visió medieval que dóna a tot el paisatge un seny de misteriosa melangia [...] més enllà es llevaven en tous escalonats muntanyes tan bellament altives com les de les serres de Cardó. I les terres baixes clapejades de masos i de sènies eren una simfonia de colors, blanquejades de frondosos àlbers, picades ací i allà per la pròdiga fruita de les hortes, en l'abundor benigna dels garroferals i els ametllers, vorejada als marges per les palmes de bargallons i les destrenades cabelleres dels salzes, els brins erichats de les xopades i la magra aridesa dels tamarius. [...] Mentre que al fons la simfonia que arriba a la seva nota culminant en el Mont

7. El fragment correspon al capítol XIX, «El Sermó de l'Ebre». *Obres Completes* (1971: 98). Ventura Castellvell (2006) estudia el viatge amb barca que van fer per l'Ebre Pere i Joan Coromines l'abril de 1925 i que va servir de font de l'esmentada novel·la. Castellvell analitza les notes preses per tots dos i rastreja la informació obtinguda en les obres posteriors, tant de Pere Coromines com de Joan Coromines.

Caro, arriba fatxenda davalla a la mar per les Serres de la Caramella, amb una mena de Cavall Bernat que s'encabrita al fons del fons, i puja terres endins per les Serres de Paüls i d'Alfara, fins a les muntanyes de Sant Roc...

Joan Santamaria a *Visions de Catalunya* (1927: 104) es fixarà, com el pintor Joaquim Mir, en Miravet i farà una referència explícita a la idea de paradís, un paradís que es fa realitat i no exclou la presència humana.

Al cap d'allà d'aquesta illeta ufanosa i temptadora que, tal volta deu ésser la que sant Balandran cercava quan sortí amb els seus frares en requesta del Paradís perdut, hi ha Miravet. Miravet...! Prepareu-vos. Ja l'afiguro com un niu de milanes dalt de la punxa d'aquella agulla de cristall de roca. Miravet...! El seu nom de si ja és tot sonor. Un nom terral, breu, ràpid, que fa la vivor de fulla de punyal. Eh! És brau aquest cop d'ull. No té cap punt feble ni res postís. S'aguanta per si sol, amb un pitarràs i amb un esclatament eufòric que us fa enxiquir, però, així mateix, amb una postura tan ben estudiada i amb una afectació tan teatral que àdhuc us fan somriure engraciats sense voler.

És, però, Sebastià Juan Arbó qui situarà el territori de l'Ebre en l'imaginari literari contemporani. La publicació de *Terres de l'Ebre* (1932) va constituir una aportació significativa en el panorama de reformulació de la novel·la a Catalunya, amb una visió, insòlita en aquell moment, sorgida del cor del Delta. En les seues obres, en un to que connecta amb Dostoievski i amb el que anys després serà l'existencialisme, la natura s'imposa com una força fatal a uns éssers immersos en un destí tràgic. La terra riberenca és d'una bellesa implacable, aclaparadora, indiferent a una humanitat precària, sense paraula. Llegim, com a exemple, l'evocació de la mort de la Retxudeta:⁸

Més tard veieren el padastre que sortia de la barraca i s'endinsava per les terres amb la falç a la mà, com en un dia qualsevol de la seva existència. Es quedà tota sola. Continua girant dintre de l'aigua, fins al migdia, que la gent deixaren el treball per anar a dinar; es quedà

8. Cito a partir de S. Juan Arbó (1992: 164).

tota sola amb els camps deserts, amb la llum i el cel de cada dia, amb l'aigua clara, els lliris aquàtics i les flors blanques del nenúfar, amb la quietud dels arbres i el silenci dels ocells fatigats. Fregava suaument les plantes de la vora, passava davant les fustes de la parada, i s'esmunyia sobre les herbes del fons, i tornava al fons [...] Amb tot, ara sortí la lluna; sobre les barraques es va estendre com un núvol de temor, i ella continuà jugant arran dels lliris de la vora, dintre les aigües clares de la lluna, sense descans.

Després d'Arbó altres escriptors també ens parlaran de les terres baixes de l'Ebre, com Joan Cid i Mulet, amb novel·les com *A l'ombra del Montsià* (1933) o *Maria Rosa* (1935). Com comentarem més endavant, el ressorgiment literari del català al sud del Principat començà a avançar tard i amb dificultats. Durant anys Tortosa viurà les pugnes entre el conservadorisme, que en temps de Primo de Rivera intentarà plasmar el particularisme en la creació de la província, i el marcel·linisme només en part empeltat de catalanisme⁹ i caldrà esperar noms com l'esmentat Joan Cid i Mulet o al catalanisme que baixarà riu avall amb la gent de la revista *El Llamp*¹⁰ per obrir altres camins que quedaran desfets per la guerra i la dictadura. A les pàgines d'*El Llamp* compartiren espai escriptors de la Terra Alta, del Priorat i de la Ribera d'Ebre amb aportacions del Baix Ebre i de col·laboradors de la premsa barcelonina. Entre els escriptors de la zona destaquem mossèn Manyà, Joan Povill i Adserà, Francesc Adell, Artur Bladé i Desumvila, Salvador Estrem i Fa o Maria Lleó i Maria Serres, dos de les primeres escriptores de l'Ebre.

Han sorgit noves veus, però la guerra i la victòria feixista aturaran aquella incipient vitalitat cultural. A *Meridià* trobarem alguns poemes de Cid i Mulet amb la guerra civil com a tema; d'aquells anys

9. Textos com aquest fragment de l'editorial de Sebastià Campos Terrés *El Pueblo* (31 de març de 1933) són un clar exponent del tortosinisme d'esquerrers: «Hi ha que catalanitzar Tortosa, oireu dir molt sovint. Però fixe-u-vos bé qui ho diu. Probablement no és tortosí. Però no tortosí de nissaga, sinó ni tan sols tortosí d'adopció. No ha esbrinat quina és l'ànima de Tortosa, quina és la fesomia racial de Tortosa, perquè d'haver-lo esbrinat mancària a la veritat, seria demanar-li les taronges al noguer dir: Hi ha que Catalanitzar Tortosa».

10. Per a una aproximació a la revista, editada quinzenalment a Gandesa i publicada entre el 1921 i el 1934, remeto, a J. S. Cid (2011: 127). *Tartacó. Diari de la Serra d'Almos*, núm. 34 (2011), dedica un monogràfic a Maria Serres i presenta la revista i alguns articles relacionats amb el feminisme.

també daten alguns dels poemes de Bladé, que després de la guerra abandona pràcticament la seua producció en vers.¹¹ El 4 de novembre de 1938, a *Meridià*, es publica el conte *El covard*, de Francesc Adell.¹² La narració ens presenta el que en podríem dir un heroi sense atributs ideològics, un home que s'enfronta a la mort en el camp de batalla per despit a les paraules de la seua dona. Com en la narració coetània de Hemingway, *Old man at the Bridge*,¹³ hi apreciem un to de desencís i una perspectiva centrada en la condició humana. El 15 de novembre d'aquell any les tropes republicanes emprenen la retirada que marca el final de la Batalla de l'Ebre. És a punt de començar el camí de la diàspora. Els escriptors de l'Ebre no tornaran a parlar explícitament de la guerra fins gairebé seixanta anys després.

L'espai literari de l'Ebre per configurar-se amb plenitud precisarà de superar els límits d'aquell imaginari a què es feia referència en el pròleg a *El llibre de les set xibeques* i per fer-ho haurà de trencar dos discursos contraposats: el catalanisme reduccionista i el tortosinisme, que tot just s'havien començat a posar en qüestió en el període anterior a la guerra de 1936-1939. La renovació identitària i literària haurà d'esperar i no serà fins a les darreres dècades del segle XX que es podrà començar a veure la superació dels vells postulats.

L'any 1965, la revista *Serra d'Or* publica un conjunt de treballs aplegats amb el nom genèric de «La regió de l'Ebre», que assenyala un punt d'inflexió en les relacions entre el món cultural català centrat a la capital del país i els nuclis de resistència i renovació de l'Ebre.¹⁴ A l'article, que hi publica Alexandre Cirici Pellicer (1965: 14-15)

11. El poemes de Bladé han estat aplegats per Joan M. Pujals a *Versos de la guerra i de l'exili* (2007). En aquests moments s'està recuperant l'obra d'altres autors relacionats amb el conflicte i l'exili com Roc Llop, veg. Josep M. Sáez i Emigdi Subirats (2008).

12. Sobre aquest autor veg. J. S. Cid (2010a). El conte *El Covard* es pot localitzar a M. Campillo (ed.) (1981: 199-205).

13. En podem trobar un comentari i el text, amb una traducció al català dins Màrius López (1998: 7-18).

14. *Serra d'Or*. 2a època, any 7, núm. 9 (setembre de 1965). El dossier preparat per Ramon Bastardas, Jordi Carbonell, Ernest Lluch i Albert Manent compta amb significatives col·laboracions. L'any 1963 la mateixa revista havia començat una sèrie d'enquestes sobre la literatura catalana fora de Barcelona, any V, 4, 5, 6, 8-9, que inclouen autors de l'Ebre.

«Tortosa com a obertura», llegim com a mitjan anys seixanta era encara dominant aquella visió reduccionista del país:

Nat a Barcelona, amb les arrels familiars a l'Urgellet i al Montseny, en la meua infantesa, com en la de la majoria dels barcelonins, hi havia una identificació molt forta entre el meu país i la Catalunya Vella. Ni entre amics ni a l'escola no sentia parlar sinó d'excursions cap al nord o cap a un sud molt proper a la capital.

I els poetes i les cançons només em parlaven de la plana de Vic, de la Cerdanya o de l'Empordà.

Descobrir, per influència de l'escola, concretament d'Alexandre Galí, el camp de Tarragona, ja va ésser descobrir una Catalunya diferent, menys pirinenca, continental i romànica, més romana i mediterrània. Quan, molt més tard, cridat per l'amic Ballester Cairat, vaig conèixer, tot sol, Tortosa, res no m'havia preparat: ni excursions, ni literatura, ni escola. Tortosa era un misteri total. Una de les poques coses apreses a l'àmbit familiar barceloní era de trobar antipàtic l'accent del parlar tortosí i d'haver sentit dir, amb un xic d'aire mofeta, que els tortosins no volien ésser ni catalans ni valencians.[...] vaig reconèixer a Tortosa, una tercera Catalunya, on l'empremta islàmica em semblava evident. Una visió intuïtiva em feia sentir el vincle entre la capital de l'Ebre i aquest món vastíssim de cultura que va del Magreb a Indonèsia.

La coneixença de Tortosa servia a Cirici per superar un regionalisme que podia paralitzar el país i que, en part, havia estat emprat com a coartada potenciada per l'oligarquia tortosina per elaborar un relat particularista, el tortosinisme. Abans de rebutjar en la seua totalitat aquest moviment cal, però, no ser del tot injustos i reconèixer les aportacions d'una part del tortosinisme que s'aparta de l'espanyolisme *caciquil* de començaments del segle XX i que té un clar component català regeneracionista.

Des d'aquesta perspectiva el nom clau és Francesc Mestre i Noé, vinculat a la Lliga i autor entre altres obres de la crida *Els tortosins per Tortosa*, publicada l'any 1914, un text combatiu per superar la decadència de la ciutat i del territori. Des de la perspectiva literària ens caldria destacar una altra de les seues obres *La Renaixença a Catalunya i'ls periodistes i literats tortosins del Renaixement*, obra publicada el 1934. Aquí ens presenta el llistat de tortosins vinculats als orígens de la Renaixença, romàntics precursors com Jaume Tió i

Noé o Antoni Altadill, amb obres en castellà però que ja incorporen referents catalans; Josep Vergez, que qualifica de patriarca de la Renaixença a Tortosa, amic de Víctor Balaguer i autor, el 1866, de la llegenda històrica *Les dames tortosines*, però que tres anys després va haver de marxar cap a Cuba. En aquella tímida Renaixença tortosina podem esmentar també altres noms com Francesc Riba, pare de Carles Riba, Josep Vergés, Lluís Lluís i un seguit de referències com la convocatòria dels primers certàmens poètics per part de l'Acadèmia de la Joventut Catòlica i la celebració l'any 1883 dels primers Jocs Florals de Tortosa, fets que podrien haver permès, com hauria volgut Mestre i Noé, que entenguéssim el tortosinisme, així, en català, com la manera de fer Catalunya des de Tortosa. Cal fer menció a part dels escriptors vinculats a la Renaixença al folklorista i poeta rapitenc Joan Torné, conegut amb el pseudònim Lluís del Montsià, o al poeta Domingo Poy, d'Ulldecona, i més enllà dels límits de les Terres de l'Ebre, en els àmbits de la Diòcesi de Tortosa, destaquem el lexicògraf traiguerí Pere Labèrnia.¹⁵

Aquesta hauria estat una història possible, però no va poder avançar. Pel seu tradicionalisme, el tortosinisme s'anirà apartant del catalanisme polític i n'esdevindrà una rèplica local, una peculiaritat fomentada pel caciquisme. Joaquim Bau, per exemple, finançarà l'obra de Ramon Vergés *Espurnes de la llar* (1909-1914) on trobem articles d'àmplies ressonàncies com «Tortosins, ni catalans ni valencians».¹⁶ Ramon Vergés, el folklorista Joan Moreira o l'erudit Enric Bayerri esdevindran clars exponents del secessionisme lingüístic tortosí.¹⁷

Aquesta llosa es mantindrà durant anys i fins i tot es renovarà, com explica Josep Bayerri (1984). Així, en els anys de l'oprobri de

15. Destaquem les diverses aportacions d'Emigdi Subirats per a l'estudi de la Renaixença a l'Ebre, especialment el seu estudi inèdit, guanyador del premi Enric Bayerri 2005, *La Renaixença del català literari vora l'Ebre 1878-1938*.

16. L'article havia aparegut al *Diario de Tortosa* (12 de març de 1906) amb el títol «Ni catalanes, ni valencianos, ni aragoneses».

17. Sobre el tortosinisme com a ideologia, veg. Emigdi Subirats (s. d.); per a l'estudi de la llengua i el fabrisme, remetem a aportacions diverses d'Albert Aragonés, Olga Cubells, Tere Izquierdo i Montse Castellà i Miquel À. Pradilla. L'estiu del 2012 la Universitat d'Estiu de la URV organitza un curs coordinat per E. Subirats sobre la difusió del fabrisme a les terres de la diòcesi de Tortosa.

la dictadura, a partir de 1959, un grup en què trobem Fernando Bau, Miquel Hernández, Felip Tallada i David Català reemprèn el *tortosinismo* explícit. Alguns sectors de l'oligarquia, en els anys de la dictadura, voldran dissenyar un territori amb el centre a Tortosa, capital d'una província nova entre Catalunya i el *Levante* espanyol, fidels com els poetes de la *Domus Sapientiae* tortosina a la llengua de Felip IV, que feien oblidar la tradició del cavaller Despuig i que arraconaven Francesc Vicent Garcia.

Davant d'aquesta ideologia dominant, trobarem els nuclis de resistència entre els quals destacarà en l'àmbit cultural de Tortosa el mestratge de mossèn Joan Baptista Manyà, les aportacions de la revista *Gèminis*¹⁸ (1952-1961) dirigida per Gerard Vergés i Jesús Massip, i altres noms decisius en la travessia del desert, com Pérez Bonfill i Zoraida Burgos; entre Tarragona i la Ribera trobarem, Artur Bladé i Dolors Cabré, i a Ascó Carmel Biarnés. El canareu Trinitari Fabregat publicarà el 1965 la novel·la *Jardins ingorats* i Arbó continuarà la seua obra en català i tindrà un cert èxit en castellà. Caldrà esperar, però, als anys del Congrés de Cultura Catalana (1975-1977) per resituar-nos en la voluntat democràtica de refer el territori com a cruïlla dels Països Catalans.¹⁹

Entre les dates del Congrés de Cultura i la publicació de la primera antologia que es proposa aplegar la literatura del conjunt de l'Ebre haurà de passar una dècada de redefinicions i de reivindicacions dels àmbits locals i comarcals. Destaquem en relació a la literatura, publicacions com *1r Certamen de Poesia Ciutat de Tortosa 1976* [Manuel

18. El 2006, Perspectiva Editorial Cultural en va fer una edició facsímil. Per a una valoració de la revista, vegeu Montse Castellà i Tere Izquierdo (2007: 39-50).

19. El terme Països Catalans prové de Benvingut Oliver, a la seua obra *Historia del Derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia. Código de las Costumbres de Tortosa*, I. Madrid: Impr. Miguel Ginesta, 1876 i va ser difós per Joan Fuster o Sanchis Guarner, el qual, aquest últim, l'any 1961 escrivia a la revista tortosina, *La Zuda*, p. 850-852: «Tortosa, en la transició del País Valencià al Principat, es troba també cara a les Illes. Els tortosins tenen consciència —i n'estan orgullosos— de llur situació central, de llur missió de lligam. No és que no siguin catalans ni valencians perquè són tortosins. Ben al contrari, per ser tortosins són catalans i valencians ensems. El tortosinisme, tan incompès, té com a base aquelles funcions de vèrtex i de nexa. El patriotisme comença, però no acaba, en la comarca natal.»

Pérez Bonfill, 1976]; *Mostra de poesia Tortosa 1980* [Jesús Massip *et al.*, 1981]; diverses guies locals i comarcals, la creació d'entitats culturals i convocatòries de certàmens literaris —destaquem el Premi d'Assaig Artur Bladé i Desumvila i els premis literaris Ribera d'Ebre de Vinebre, ambdós iniciats el 1983; el Sebastià Juan Arbó, de Sant Carles de la Ràpita, i el Vila d'Ascó, el 1988 o el Vila de l'Ametlla de Mar, 1991— que contribuïran a crear una xarxa de relacions. La idea d'un espai literari compartit haurà d'esperar la superació dels recels històrics davant la tradició del tortosinisme i les tensions polítiques provocades per l'intent del govern Tarradellas d'organitzar el territori, una iniciativa que es veurà associada al transvasament d'aigües cap a Tarragona i Barcelona. El nom mateix de Terres de l'Ebre, emprat per primera vegada per Tarradellas amb un contingut polític, oculta tot un seguit de visions diferenciades.²⁰

No serà fins a finals de la dècada dels vuitanta del segle passat que es començarà a articular un moviment literari a l'Ebre català. L'any 1989, un any després de la publicació de *Camí de Sirga*, l'entitat

20. La polèmica pel nom, per la denominació administrativa de l'espai de l'Ebre català, ja indica algunes qüestions de l'imaginari col·lectiu. Josep Bayerri (1984: 72-91) a «Les Terres de l'Ebre, un país sense futur?». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, explica que la denominació Terres de l'Ebre «és un invent recent que resulta feliçment acceptat arran de la seva aplicada al Consell de l'Ebre (1978)». El nom, amb un altre abast, tenia el prestigi que li conferia l'obra de Sebastià Juan Arbó i va ser institucionalitzat pel decret del govern Tarradellas del 4 de desembre de 1978, que va crear el Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre. La denominació recollia els avenços de les relacions entre les quatre comarques de l'Ebre en el marc de les assemblees del Congrés de Cultura Catalana amb un canvi de relació important de la Ribera d'Ebre, que en la divisió de la Generalitat de 1936 es trobava adscrita a la regió de Reus. El nom Terres de l'Ebre, emprat hàbilment per Tarradellas cobria el terme Vegueria de l'Ebre, utilitzat per primer cop el 8 d'abril de 1976, que alhora substituïa explícitament el terme Vegueria de Tortosa, que remet al nom històric de vegades escurçat de Vegueria de Tortosa i Ribera de l'Ebre. Tots aquests canvis de nom no són circumstancials, sinó que volen resoldre els conflictes, de vegades explícits, de vegades latents, de delimitació del marc i de reticències històriques encara no del tot tancades. Pensem que el Consell Intercomarcal quedarà paralitzat, la Ribera d'Ebre se'n sortirà, i quan el 1993 es crea un nou organisme supracomarcal no rebrà el nom de Terres de l'Ebre sinó el d'Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre. Caldrà esperar la creació de la Delegació del Govern a les Terres de l'Ebre, l'any 2001, perquè en unes noves circumstàncies polítiques s'accepti aquesta denominació.

Amics de l'Ebre va organitzar un acte d'homenatge a escriptors «en reconeixement, a la seva contribució personal a la defensa dels valors de l'Ebre i les seves Terres» a la seu de la Delegació de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Tortosa. Els textos que s'hi van llegir es van publicar l'any 1991 a l'antologia *Escrits del riu* i aplega un pròleg de Salvador Tarragó i textos literaris de Xavier Garcia, Artur Bladé Desumvila, Lluís Perpinyà, Manuel Pérez Bonfill, Carmel Biarnés, Gerard Vergés, Zoraida Burgos, Ricard Salvat, Jesús Moncada, Hèctor Moret i Albert Roig. El mateix 1989 la publicació del recull *L'Illa dels bous*, coordinat per Josep Colomé *et al.*, mostra la renovació i l'ambició literària d'un nou grup de poetes: Josep Ramon Roig, Ricard Martínez, Emili Clari, Norbert López, Cristian Porres, Albert Aragonés, Jep Colomé i Andreu Subirats.

El prestigi que aniran adquirint alguns autors de l'Ebre, que es consolidaran com a referents; la renovació literària en l'àmbit de la poesia produïda a Tortosa, amb antologies com *L'Orgull de ser pocs. 1954-1993* (Roig, 1993); les publicacions de nous escriptors com Andreu Carranza, Emili Rosales, editor de la revista *Tresmall*, Josep Igual, entre d'altres; l'antologia *Vores de riu* (Colomé; Roig, 1997), que suma als autors de la zona textos sobre l'Ebre d'altres autors catalans: Carlos Barral, Xavier Guillamon, Xavier Lloveras, Joan Perucho, Ricard Pinyol, Josep Pla i Baltasar Porcel;²¹ l'aparició de grups com Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries, amb la seua revitalització del folklor; i l'empenta del teixit associatiu preparen el camí per a l'eclosió de la literatura ebrenca.

Si, com hem vist, Gerard Vergés definia un mapa literari de l'Ebre a partir d'Arbó i Moncada podem matisar les seues paraules i afegir que, encara que *Terres de l'Ebre* i *Camí de Sirga* marquen unes fites culturals i de delimitació espacial, ni l'una ni l'altra van sorgir de l'existència del que podríem denominar un subcamp literari ebrenca, perquè aquest, simplement, no existia.²² Va ser durant la dècada dels

21. Altres escriptors catalans que havien publicat textos sobre l'Ebre són Josep M. Espinàs, autor d'un reportatge publicat a *Destino* el 1961 i publicat en català el 2003 *Seguint tot l'Ebre amb un primitiu Velosolex*, i *A peu per la Terra Alta*. Barcelona: La Campana, 1989. En l'àmbit de la literatura juvenil esmentem Josep Lorman. *Ebre avall*. Barcelona: Ed. Cruïlla, 1992.

22. En el context de l'entrevista que li vam fer després de la publicació de *Camí de sirga* a *El Món*, núm. 313 (1988) p. 44-47, l'autor ens va explicar que

noranta que es va començar a crear una xarxa embrionària de relacions entre entitats culturals, editorials i autors que començarà a fer possible un seguit d'iniciatives que ens permetran poder contribuir a definir la *literatura ebrenca* com un moviment d'articulació dins de la literatura catalana d'un camp específic de valoració de la literatura de l'Ebre en què s'aniran perfilant una sèrie de trets que es llegiran com a signes específics d'una identitat.

El cànon literari català²³ ha incorporat en certa mesura les obres d'Arbó, de Moncada i de Bladé en l'àmbit de la narrativa i està començant a reconèixer el conjunt de l'obra de Vergés. És a partir d'aquests autors i d'altres, en una selecció que no té pretensions de totalitat, que intentaré de perfilar l'imaginari que s'està construint de la literatura de l'Ebre al llindar del segle XXI.

Com a tema de fons de bona part dels autors ebrencs ens apareix la destrucció d'un món. Un món de vegades hostil, amb desastres naturals com les riuades²⁴ o injustícies socials, però que com vèiem en l'obra de Coromines o Santamaria, l'espai de l'Ebre s'identifica amb el paradís que perfila els espais de l'imaginari paisatgístic ebrenca: la muntanya, els Ports, Cavalls i Pàndols; l'Ebre i la vall fèrtil, que ens condueixen cap als escenaris del delta i la mar. El paradís, però, serà destruït per una humanitat voraç.²⁵

no conexia l'obra d'Arbó. No l'havia llegit per evitar alguna possible influència.

23. Pere I. Poy. «El cànon narratiu ebrenca: Moncada, Bladé i Arbó», conferència pronunciada el 2007.

24. El tema de les riuades que trobem en narracions de J. Moncada o A. Carranza havia estat tractat anteriorment com vam assenyalar a J. S. Cid (2009) on detallàvem el precedent d'un poema llatí del 1488 i que bàsicament a partir del XVIII trobarem un seguit d'obres dedicades a les riuades i altres efectes climatològics en el riu Ebre. Destaquem la relació dedicada a l'avinguda dels 16, 17, 18 i 19 de juny de 1743, aquí en un to epicoburlesc apareix un riu personificat: *don Ibero, rey de las aguas fluviales y corrientes de España*. La riuada de 1787, d'efectes devastadors, va originar diversos textos, entre ells un romanç de Mariano García de Zamora, que no es va publicar fins al 1804 i que, com assenyala Enric Querol, té un regust preromàntic, un Ebre envoltat de tenebres i sepultures que fa pensar en l'estètica de Cadalso i Young. I altra vegada, amb una personificació de l'Ebre de caràcter mític, cal esmentar l'epopeia llatina de Pere Gil de Federic sobre una gelada del riu del 1789.

25. Aquesta idea de paradís la trobem en un text de 1839 d'un oficial alemany d'alta gradació, A. von Goeben, que va servir en la guerra dels set anys a les ordres directes de Cabrera i que coneixem gràcies a les investigacions minu-

En Arbó, com hem indicat, hi ha la desfeta, amb tonalitats de tragèdia clàssica, dels homes i dones davant d'un delta que encara s'havia de convertir en els camps d'arrossars fèrtils i mecanitzats i en les platges d'arena fina que ens presentarà Perejaume a *Platja del fangar* (1989).

Artur Bladé i Desumvila, des de l'exili, començarà a convertir el país natal, Benissanet, en un dels nuclis de la seua àmplia producció memorialística. El paisatge es farà record d'un paradís perdut salvat en la paraula i en la seua obra trobarem les diverses tonalitats d'una evocació amb notes de nostàlgia i amb la ironia civil apresada en Carner, Nicolau d'Olwer i, especialment, en el mestratge de Rovira i Virgili. El seu és un romanticisme temperat per un sentit pràctic i moral que es vol hereu de la tradició clàssica.

Benissanet és terra d'olivers. Aquests arbres són els que, pel secà, delimiten les finques. Grans fites vegetals, n'hi ha pertot arreu: pels pendissos, sobre els marges i pels llocs més desamorosos i difícils. De vegades també formen bancals perfectes. Es tracta d'un arbre noble i generós. Un bancal, tot d'oliveres, dona una imatge austera i predispesa a la bondat i al perdó.²⁶

En aquesta visió amorosida compara les terres de secà de la Ribera amb la Provença en una afirmació que no és exempta de reivindicació ideològica. Plantes, animals, el riu serà o excitat de les riuades, el pas de les estacions, olors d'alfabregues i clavellineres o del

cioses de Joan R. Vinaixa (2006: 6-7): «Cuando hubimos ascendido, por fin, a la cadena de alturas que limita el valle del Ebre, nos quedamos atónitos admirando la vista del magnífico panorama que se extendía ante nosotros tan amplio y tan rico, como si hubiese reinado aquí una benéfica e ininterrumpida paz sin privar de sus dones a sus habitantes de esta tierra preferida. Si cuando contemplé esta amable escena en la que el Ebro, ancho y majestuoso, se desliza suavemente por entre las colinas, que ascendiendo rápidamente hacia el Norte, apóyase en oscuras cordilleras; cuando vi brillar tan tranquilos los innumerables poblados con sus fértiles campos al rosado resplendor del sol poniente, tal como aparecían festoneando el río en apretadas filas, maldije las pasiones que socavando en mil formas la felicidad del hombre, introdujeron también en este paraíso las lágrimas y la miseria, sus eternas compañeras. Las riberas del Ebro serían verdaderamente un paraíso, si el hombre no las habitase.»

26. Cito del seu llibre *Benissanet*, editat el 1953 a Mèxic, dos fragments a partir de l'edició de l'OC. Vol. I, p. 150 i 143 respectivament.

fum dels formiguers o de la sansa, es fondran en la simfonia quotidiana del treball al poble o al camp, escenaris d'un petit món idealitzat en el record que, després de la desfeta, esdevé, escriu, «l'únic tresor que ningú no ens pot prendre».

L'Ebre en Bladé arriba a fondre's en l'harmonia universal, en una puresa que ens fa pensar en la força poètica d'un Marià Manent. Si els silencis del delta d'Arbó s'imposaven com un signe de mort, aquí auguren esperançadament una nova naixença:

Hi ha moments de gran quietud en què totes les coses, fins l'aigua es posen a callar, i un té la impressió del silenci absolut. Aleshores, el món, orfe de vida i de sofrència, sembla perfecte i tal com hauria de ser, tal com serà algun dia.

Jesús Masip,²⁷ en el poema *Tríptic*, recull la tradició mitificadora de ressons clàssics:

El riu llaura la plana planetària,
patern, com una artèria geològica.
Ancià per sempre —barba pentinada—
camina ben tot sol, sense fal·leres;
passa de pressa per damunt dels guals,
decanta el cap gentil a les remulles.
Perfil de dracma —barba pentinada—
encunya plata ibèrica i l'escampa
per la ribera. [...]

Gerard Vergés (1986: 18-19) a *Parlo d'un riu mític i remorós*, evocarà el seu riu amb una sensualitat que ens fa pensar en Al-Andalus i Abu Bakr Al-Turtusí i en un Virgili nostrat.

Tot sovint penso en la meva infància
té una dolça i secreta remor d'aigua.
Parlo de la verdor d'un delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'íntim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd bronzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,

27. Trobem el poema a Núria Grau (ed.) (2004: 38-40).

de l'anguila subtil com la serpent,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del llarg silenci on es fonien
l'aigua dolça del riu, la mar amarga.[...]

Carmel Biarnés (1985: 8-10), amb alè místic, es fondrà amb el riu en una de les seues narracions apassionades, *Nedar de gosset*. Evocarà la infantesa i farà de la tragèdia un oferiment col·lectiu que es clou amb una frase que és un antídoto contra les amenaces viscudes i presentides en un espai que havia estat viscut com a paradís: «Us deixo a tots lo meu riu com a herència». A la novel·la *La creu de la mitja lluna*, recrearà els amors del moro Roget, bandoler d'Ascó, i la cristiana Càndia en el temps de l'expulsió dels moriscos. La convivència de cultures, l'evocació d'una influència islàmica plena de sensualitat, esdevindran motius recurrents en la configuració de l'imaginari de l'Ebre.

Jesús Moncada presentarà la crònica d'un món polifònic, ple de vitalitat i d'un lirisme insinuat sota la ironia i un humor sovint sardònic, en un revoltim de records de cases senyorials i cafès amb miners, llaüters i barquers, i transformarà la tragèdia de la desaparició de Mequinensa, l'antiga vila entre dos rius, i la pèrdua de tot un món que està arribant a la seua fi en creació literària de primer ordre, referent per a la literatura catalana i impuls per a l'imaginari de l'Ebre.²⁸

La cridòria de la gernació va interrompre el forcejament del senyor Jaume amb l'apotecari. El Carlota havia arribat en recte a la vila i es sentí la veu del vell Arquimedes ordenant al peó de la vora soltar la sirga que unia el matxo amb l'embarcació: la bèstia, alliberada de la tasca de remolcar la nau, va seguir riba amunt, a buscar el pas de barca de l'Ebre situat gairebé davant per davant de la fàbrica d'extracte. Ja no calia cap instrument òptic per albirar la causa de la sorpresa de l'apotecari: a la primeria solament era una taca vermella damunt la palla d'arròs que protegia la càrrega de terrissa del Carlota: però l'acostament progressiu del llaüt anava afegint detalls

28. En l'àmbit socioeconòmic, el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre va crear a començaments dels noranta la ruta del *Camí de Sirga* per promoure el turisme a la zona. La influència de Moncada ens sembla ben present en autors com Andreu Carranza, Pilar Romera, Albert Guiu o Laura Mur amb les seues referències a galeries de personatges com els barquers, homes de riu que ens guien a un dellà de vegades simbòlic que contribueixen a mitificar la vida dels pobles vora l'Ebre.

a la massa de color. Als molls va ressonar una aclamació. No obstant era impossible d'escatir quina part de les ovacions corresponia al vell Arquimedes i la tripulació per l'èxit del viatge i quina a la figura —esclat magnífic de plomes vermelles i de cabells rossos— de la bella Françoise Herzog, la nova i rutilant estrella de les nits de l'Edèn, a qui els vilatans havien de nomenar per sempre més Madamfransuà. (Moncada, 1988: 72)

Qui ha destruït aquella Mequinensa no han estat els desastres naturals, la terra hostil, ni les riuades, ni fins i tot les múltiples guerres i els silencis imposats, sinó la construcció d'un embassament, un progrés que controla riu i vides.

La preocupació per la destrucció del territori havia estat present en alguns dels escriptors esmentats, però serà en el tombant de segle que esdevindrà un tema reiterat en el context d'una economia que situa les comarques de l'Ebre en el centre d'una àmplia perifèria espoliada, en paraules d'un ecologista com Xavier Garcia.

La consciència de destrucció i transformació es veu en primer lloc del Pas de l'Ase amunt. Significativament, el primer premi del concurs literari de la Ribera d'Ebre, instaurat el 1983 a Vinebre, és guanyat per la narració de Maria Carme Correcher *Que no es perdi el paradís* i hi obté un accèssit Lluís Perpinyà, amb *L'astúcia del llaguter*. Deu anys després aquest premi serà guanyat per la riba-rojana Pilar Romera, amb *L'esperit de vidre*, que dos anys més tard publicarà *Dins la boira*, una novel·la d'estructura policíaca, situada en l'ambient industrial del nord de la Ribera en el marc de la Primera Guerra Mundial, en la qual la boira adquireix un valor simbòlic en relació a uns espais i a unes persones que busquen la seua identitat en uns anys de canvis accelerats. Riu avall, Emili Rosales²⁹ començarà a fer de la mar de l'Ebre i de Sant Carles de la Ràpita un dels seus referents literaris.

Un dels escriptors que irromp en la dècada dels noranta és Andreu Carranza, fill d'Ascó i establert a Flix. En ell el goig de la terra i la visió de la destrucció es troben en multitud d'expressions, poètiques, periodístiques i narratives. En el *Llibre de les set xibeques*.

29. Emili Rosales comença la seua obra literària com a poeta el 1989, l'any 1996 publica la novel·la *La casa de la platja* i l'any 2004, aconseguirà el Premi Sant Jordi amb *La ciutat invisible*, que té com a motiu el projecte de Carles III de crear una gran ciutat al delta de l'Ebre.

La riuada (1997) o més tard a *El que l'herbolària sap* (2002), entre la realitat i la paròdia, veurem la destrucció amb la instal·lació d'una central nuclear o d'una misteriosa i poderosa empresa anomenada Naturleig.

Llegim la seua descripció del paradís ebrenc per comprendre el dolor que significa la pèrdua. Aquesta descripció que trobem a *Anjub*, Premi Sant Joan de l'any 2000, ens remunta a un profund sentiment romàntic:

I mirant al fons d'aquell paisatge que s'obria davant meu i que se perdia lluny, cap a l'altra part del riu, me va semblar com si visqués al paradís [...]. I de cop i volta els meus ulls van recórrer la llarga veta que l'Ebre dibuixa partint en dos parts el clot de les illes. I el riu es presentà davant meu com si fos una serp colossal de colors llampants, que dormia plàcidament al mig de la vall. I a les gleres el sol feia brillar les seues escates d'argent incandescent i me semblava que la podia tocar de tan a prop com la tenia. La seua llarga cua se perdia amunt, cap a la banda de Flix. El seu cap, riu avall, s'afonava als roquers del Pas de l'Ase. De l'altra banda aubirava el campanar de Vinebre i més amunt, contra la Serra del Tormo, el poble de la Torre de l'Espanyol. I el meu esperit, fetillat per totes aquelles impressions, es va estremir. (Carranza, 2000: 89-90).

Les obres de Carranza creen una fabulació que recull la veu popular, la tradició literària de l'Ebre, l'admiració per Perucho i multitud de referents des de Ramon Llull, Cervantes, Mark Twain o Borges a cineastes com Tarantino. El món fantàstic de Perucho,³⁰ la creació de personatges literaris a partir de llegendes, el món dels templers, el Dip gairebé com a símbol, aniran esdevenint en la literatura de l'Ebre una de les vies per recrear un espai ple de tensions.³¹ La mirada cap

30. En l'antologia dedicada a Joan Perucho (2003) trobem bona part dels textos de l'autor ambientats, com diu Artur Quintana en la presentació, en «aqueix país del fantàstic que s'estén dels Ports a Morella i Gandesa, i per les valls del Matarranya i el Guadalopec davalla vers l'aigua de l'Ebre», p. 7.

31. La figura del Dip, que trobem a *Les històries naturals*, de Perucho, considerem que influeix en la creació del personatge de Josep Anjub en l'obra de Carranza. Més endavant el món del fantàstic com a fil de la reflexió caracteritzarà algunes de les obres del riberenc Miquel Esteve com *El baphomet i la taula esmaragda* (2009) o *Llinatge* (2010) amb la nissaga dels dips com a motiu. També trobem aquest personatge al *thriller* històric d'Armando Vericat *La vall del Miracle*, de 2010, ambientada al Maestrat. El fet que M. Esteve guanyés el

a la història que incorporava Moncada, la violència i les guerres en Carranza, les medievals i els enfrontaments entre liberals i absolutistes, el general Cabrera, el bandolerisme, perfilen una temàtica que tindrà continuïtat en la literatura del segle XXI.

Joan-Josep Rovira Climent, que ja comptava amb una obra anterior, va publicar el 1996 *Panxampla ¿bandoler o fugitiu?* Un referent més entre els personatges vençuts o al marge que recorren potser metafòricament l'imaginari d'un territori que està per definir i se sent apartat i que des de l'eix de l'Ebre aglutina literàriament espais que també es renovaran en l'àmbit de la tradició escrita. Vicent Pellicer comença el 1996 amb *Contes del bosc*, una producció continuada per ell mateix i per altres sobre el conjunt dels Ports i el Matarranya i Manel Ollé recrearà la llengua i les vivències del món tradicional d'Ulldecona, vora els Ports, a *Macianet, el ventallenc* (1998), des d'on les terres baixes de l'Ebre es veien sovint com la *Terra Promesa*.

El Barrina m'ho va explicar en poques paraules, però m'ho va deixar molt clar. A l'altra banda del Montsià, a la Ribera, és on esperava la fertilitat, les possibilitats per a un home de prosperar, de fer-se ric i de millorar de posició. La terra extensa, fèril i plana. L'aigua abundosa i a l'abast. (Ollé, 1998: 58)

En Hèctor Moret també trobem el to de les destruccions bíbliques, però en la seua producció poètica, que en alguns casos connecta amb alguns poemes de Carranza, ens sembla detectar-hi una nova poètica de l'espai. Un espai que més que contemplat com un paisatge és viscut com una relació en què l'home ja no és el centre, sinó un element que intenta fer-se camí, trobar-se, viure i donar paraula a una terra que té entitat pròpia i que existeix amb independència de la mirada. Terra i persona, en una dimensió diferent a la del paisatge o un humanisme que haurien quedat enrere, amb una llengua que desborda l'estandardització.

És potser Zoraida Burgos qui ens sembla encetar aquest trajecte, en què ja no hi ha la creació cultural del paisatge ni, per tant, un dolor

XX Premi Vila d'Ascó el 2008 i que A. Vericat obtingués el XXVII Premi de Narrativa Ribera d'Ebre el 2009, posen de relleu la importància d'aquestes convocatòries en la configuració de la literatura de l'Ebre.

fonamentat en la seua destrucció, sinó l'emergència d'aquest espai com a creació:

El temps n'ha fet paràbola,
de l'olor de llims.
A l'arena paper verjurat,
s'inscriuen cal·ligrafies secretes [...] ³²

Una opció que llegim en poetes com Albert Roig, Josep Ramon Roig o Andreu Subirats. Un món que més enllà de totes les desfe-tes és viu, potser una illa per a la vivència estètica personal d'espai i paraules que, ara alliberades d'una missió salvadora de la pàtria comuna o d'aquell tortosinisme ranci, s'expressen diversament en la recerca literària de la bellesa.³³ L'espai de l'Ebre esdevé camí, marc de la poètica personal:

LANDSCAPE (UN APUNT DEL NATURAL)
—LA RIBERA DEL DELTA—
Són com escabaritxes,
los cotxes que recorren
l'horitzó d'arrossars.
Encès, lo disc ponent,
en un cel gris, ventós,
s'afona en la foscor
creixent. Un bosc de creus
i filats en les bromes.
Erectes, los xops s'alcen
cap al cel, esperança
última de la terra
en la nit imminent.³⁴

32. Poema «Espai de fangs». A: Núria GRAU (ed.) (2004: 47).

33. En el recull d'Andreu Subirats (2012: 185) trobem uns versos que es distancien de la visió tradicional del paisatge: «No parlar del paisatge / ni descriure'l. / No va l'aire fresc del lloc / amb qui viatja. / Ser paisatge, calia». Apreciem també la ironia que permet la distància amb alguns dels referents de l'imaginari ebrenc que hem anat presentant. Pensem especialment en la secció Diwan d'Abu Baker, p. 153-178, encapçalada per un text amb títol prou significatiu: «Abu Bakr, l'invent de la tradició». Ens trobem potser com assenyalava Joan Todó (2005: 112) en l'àmbit del que Haroldo de Campos anomenà poesia postutòpica.

34. Poema de Josep Ramon Roig. A: Núria GRAU (ed.) (2004: 62).

A finals del segle XX comencen també la seua producció autors com Jesús Maria Tibau, Vicent Sanz, Maria Lleixà, o Estrella Ramon, que destaca en la literatura juvenil,³⁵ als quals es sumaran en els anys següents altres noms com Emigdi Subirats, Silvia Beà o Josep Gironés, que des de la Terra Alta s'enfrontarà al passat de la guerra civil, o els escriptors aplegats en les dos antologies de referència del començament del nou segle *El brogit de l'Ebre (15 narradors donen veu al riu)* [Núria Grau, ed, 2003]³⁶ i *Terres d'aigua. Poemari de les Terres de l'Ebre* [Núria Grau, ed, 2004], amb noves incorporacions com Francesca Aliern Pons, Agustí Bel, Artur Gaya, Màrius López, Carme Meix, Pere Poy, i Yannick Garcia, Pili Ibáñez, Cinta Massip, Cinta Mulet, o Imma Pena, i les publicacions d'autors com Manuel Pérez Bonfill, que havien mantingut amplis silencis editorials. Es confecciona així una llista que s'anirà ampliant durant la dècada i que incorpora nous estils, motius i temàtiques, però que ja depassa els objectius que ens havíem plantejat d'abastar: la producció del segle XX.³⁷

La literatura de l'Ebre es reivindicarà en la primera dècada del segle XXI, moviments socials i polítics, fires literàries, autors, editors,

35. A més d'Estrella Ramon o de l'esmentada Zoraida Burgos, trobarem en l'àmbit de la literatura infantil i juvenil a Carme Alcoverro, Jordi Andreu Corbatón, Xavier Blanch, Ramon Martí, Toni Villalobos, Laura Mur, M. Lourdes Ambrós i Biel Pubill o Remei Franch. En el camp de la il·lustració esmentem a Ignasi Blanch i Montse Gisbert. Trobem més informació al bloc d'Emigdi Subirats: (<http://lletresebrenque.blogspot.com.es/2011/12/unitat-4i-veus-narratives-3-estrella.html>).

36. Especialment en aquesta antologia publicada arran del perill del transvasament de l'Ebre es reitera la idea de destrucció del territori. Agustí Bel relaciona l'Ebre amb Conrad i *Apocalypse now*; Artur Gaya se situa al 2032, després d'una destrucció de la humanitat i planteja un viatge de retorn als orígens; també ens parlen d'una humanitat destruïda Carme Meix o Vicent Pellicer amb una narració de títol prou explícit, *Conec un lloc on la gent no arriba*.

37. Afegim noms com Albert Guiu, Joan Todó, Eduard Carmona, Enric Carbó, Paquita Franch, Teresa Bertran, Miquel Reverté, David Martí, Maria J. Margalef, Rafael Haro, Tomàs Camacho, Cinta Arasa, Núria Menasanch, Montse Banegas o Marta Rojals, finalista el 2012 del Premi Crexells amb *Primavera, Estiu, etc.* i altres autors antologats a *Blanc sobre negre* (2006), editats per Cossetània, *L'altre Nadal* (2006), *Estius a l'Ebre* (2007), *El riu que parla* (2008) i *Galeria ebrenc* (2009), editats per Aeditors, i també *Lletres de casa. Antologia de poetes ebrencs al Serret Blog* (2009) i *Ebre Blook. Relats d'aigua dolça al Serret Blog* (2009).

lectors, crítics i historiadors, cursos universitaris,³⁸ seran els protagonistes d'una eclosió que hauria de donar pas a la sempre incerta normalitat de la literatura catalana amb els seus referents ebrenes.

S'ha fet un bon camí, el nombre d'autors i publicacions ho confirmen, però aquest territori de les comarques centrals del país encara ha d'acabar de definir el seu àmbit de tots els àmbits. Potser la imatge que millor representa l'Ebre català és la que trobem en aquella llegenda, per molts qüestionada, que ens parla d'una muntanya on, temps era temps, es reunien tres reis que provenien de les diverses terres de l'Ebre.

Referències bibliogràfiques

- BEABÀ [En línia]. <<http://www.beaba.info>> [Consulta: 29 de setembre de 2012].
- BLADÉ I DESUMVILA, A. (2006). *Obra completa. Volum I. Cicle de la Terra Natal I*. Valls: Cossetània Edicions.
- (2007). *Versos de la guerra i de l'exili*, a cura de Joan M. Pujals. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOQUERA, M. (2008). "Lo riu és vida" *Percepcions antropològiques de l'Ebre Català*, URV [En línia]. <<http://www.tdx.cat/TDX-1125108-092131>>. [Consulta: 3 d'agost de 2012].
- CAMPILLO, M. (1981). *Contes de guerra i revolució (I) (1936-1939)*. Barcelona: Ed. Laia.
- CARRANZA, A. (1997). *El llibre de les set xibeques. La riuada*. Tarragona: El Mèdol.
- (2000). *Anjub. Confessions d'un bandoler*. Barcelona: Edicions 62.
- (2002). *El que l'herbolària sap*. Barcelona: Planeta.
- CARRERAS CANDI, F. (1940). *La navegación en el Ebro. Notas históricas*. Barcelona: Imp. La Hormiga de Oro. [traducció al català publicada el 1993 i editada per Amics de l'Ebre, Direcció General de Ports i Costes de la Generalitat de Catalunya]

38. Destaquem les aportacions de la Fira del llibre ebrenç, que es celebra a Móra d'Ebre des del 2004, a la qual seguiran el 2005 les Jornades de les lletres ebrenques a Amposta, la Trobada d'autors ebrenes al Matarranya i la Fira literària Joan Cid i Mulet a Jesús, a partir del 2006.

- CASTELLÀ, M.; IZQUIERDO, T. (2007). «Gèminis: l'oasi cultural de la segona postguerra a Tortosa». A: MONTSERRAT, Anna; CUBELLS, Olga (ed.) (2007). *Entorn i vigència de l'obra de Fabra. Actes del II Col·loqui Internacional La lingüística de Pompeu Fabra*. Valls: Cossetània edicions, p. 39-50.
- CASTELLVELL, V. (2006). «Viatge amb barca Ebre avall de Pere i Joan Coromines». *Beceroles*, núm. 2, p. 53-70.
- CEL, CENTRE D'ESTUDIS LINGÜÍSTICS I LITERARIS DE LES COMARQUES CENTRALS DELS PPCC [En línia]. <<http://www.alcanar.com/entitats/cel/>>. [Consulta: 29 de setembre de 2012].
- CID, J. S. (1986). «Cançons del riu». A: BADIA, L.; MASSOT I MUNTANER, J. *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras, I*. Barcelona: AILLC; UAB; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 311-326.
- (1987-1991). «Corrandes de l'Ebre». *Miscel·lània*, núm. 5, 6, 7 i 8. Flix: CERE.
- (1995). «Imatges del riu en el cançoner». *La Riuada*, núm. 4, p. 13-14.
- (2008a). «Composicions de Ribera d'Ebre a l'Obra del *Cançoner Popular de Catalunya*». A: PRADILLA, Miquel À. (ed.). *Art i lletres a les comarques de la diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada edicions, p. 153-171.
- (2008b). «La dona en la literatura popular de les Terres de l'Ebre». A: *Lo senienc*, núm. especial 5, p. 82-92.
- (2009). «Literatura i paisatge a l'Ebre». A: ANGLÈS, Fina (ed.). *Literatura i paisatge*. Tarragona: APELLC, p. 29-53.
- (2011). «Els articles de Francesc Adell a la revista *El Llamp*. Una visió de Riba-roja d'Ebre (1931-1932)». A: *Miscel·lània del CERE*, núm. 21, (2010), p. 127-150.
- CID, J. S.; CID, M. M. (1994). *La Ribera d'Ebre*. Barcelona: Dissenys Culturals.
- COLOMÉ, J.; SUBIRATS, A.; PORRES, C. (coord.) (1989). *L'Illa dels bous*. Tortosa: La finestra S. Coop. C. Ltda.
- COLOMÉ, J.; ROIG, A. (ed.) (1997). *Vores de riu*. Barcelona: Columna-Tresmall.
- COROMINES, P. (1972). *Obres Completes*. Barcelona: Editorial Selecta.

- GRAU, N. (ed.) (2003). *El brogit de l'Ebre (15 narradors donen veu al riu)*. Valls: Cossetània Edicions.
- (ed.) (2004). *Terres d'aigua. Poemari de les Terres de l'Ebre*. Valls: Cossetània Edicions.
- GARCIA PUJADES, X. (2003). *Catalunya es revolta*. Barcelona: Angle editorial.
- JUAN ARBÓ, S. (1992). *Obra completa, I*. Barcelona: Columna.
- LÓPEZ, M. (1998). «Quan Hemingway va estar a Amposta». *Ramàs*. Amposta: Institut d'Estudis Comarcals del Montsià, núm. 4 (1998, març), p. 7-18.
- MARCUELLO, J. R. (2002). «Simbolismo, identidad y mito del Ebro». A: DE LA CAL, P.; PELLICER, F. (coord.) (2002). *Ríos y ciudades. Aportaciones para la recuperación de los ríos y riberas de Zaragoza*. Zaragoza: IFC, p. 273-296.
- MASSIP, J.; VERGÉS, G.; PÉREZ BONFILL, M., et al. (1981). *Mostra de poesia. Tortosa 1980*. Tortosa: Rosa Sánchez Morales.
- OBSERVATORI DEL PAISATGE [En línia]. (2010). *Catàleg del paisatge de les Terres de l'Ebre*. Generalitat de Catalunya PTOPI, IDECE <http://www.catpaisatge.net/cat/cataleg_presentats_te.php> [Consulta: 3 d'agost de 2012].
- OLLÉ, M. (1998). *Macianet, el ventallenc*. Lleida: Pagès Editors.
- PÉREZ BONFILL, M. (pròleg) (1976). *1r Certamen de Poesia Ciutat de Tortosa 1976*. Tortosa: Club Jovenívol Sant Francesc.
- POY, P. I. (2007): «El cànon narratiu ebrenc: Moncada, Bladé i Arbó». A: Espais Escrits. *Literatura, Territori i identitat. La gestió del patrimoni literari a debat*. (2011). Girona: Courbet edicions, p. 309-360.
- REPTTE, CENTRE DE RECURSOS DEL PATRINONI DE TARRAGONA I TERRES DE L'EBRE [En línia]. <<http://late-dpedago.urv.cat/reptte/>>. [Consulta: 2 d'octubre de 2011].
- ROIG, A. (ed.) (1993). *L'Orgull de ser pocs. 1954-1993*. Tarragona: La Gent del Llamp.
- SÁEZ, J. M.; SUBIRATS, E. (2008). *Roc Llop i Convalia. L'exili d'un poeta miravetà*. Flix: CERE.
- SUBIRATS, A. (2012). *Galtes de perdiu (poesia 1986-2010)*. LaBreu edicions.
- SUBIRATS, E. (2005). *La Renaixença del català literari vora l'Ebre 1878-1938*. [inèdit, premi Enric Bayarri, 2005].

- (s. d.). «El Tortosinisme com a Ideologia Conservadora, Localista i Clerical». A: *Llibresebrens* [En línia]. <http://wwwllibresebrens.org/index.php?option=com_content&task=view&id=205&Itemid=61>. [Consulta: 3 d'agost de 2012].
- TARRAGÓ, S. (pròleg) (1991). *Escrits del riu*. Tortosa: Amics de l'Ebre.
- TODÓ, J. (2005). «Les paraules del riu: el paisatge en la literatura ebrenca». A: *IX i X premis literaris "Terra de fang"*. Deltebre: Ajuntament de Deltebre.
- VERGÉS, G. (1986). *Long play per a una ànima trista*. Barcelona: Edicions Proa.
- VALLDEPÉREZ, S. (2004). *Natros! Gent i identitat a les Terres de l'Ebre*. Barcelona: Pòrtic.
- VIDAL, J.; CARBONELL, J. A. (coord.) (2010). *Història de les Terres de l'Ebre. Art i cultura*, vol. V. El Perelló: Fundació Il·lencavònia Futur; Universitat Rovira i Virgili; Aeditors.
- VIVES, A. (2002). *Catalunya entre la perplexitat i el somni*. Barcelona: Pòrtic.